

Maria Mocarz
Lublin

Transfer kultur w przekładzie tekstów użytkowych

Elementy kulturowe są obecne – w mniejszym lub większym stopniu – w każdym tekście, niezależnie od jego typu, jednak w przypadku tekstów użytkowych jest to zjawisko niewątpliwie bardziej rozpowszechnione. Zwiększona częstotliwość występowania elementów kultury w tego typu tekstach wynika z ich specyfiki. Mianowicie, obsługują one sferę komunikacji interpersonalnej na płaszczyźnie ekonomicznej, społecznej, kulturalnej, powszechnie występują również w codziennej komunikacji, stając się jej nieodzownym elementem.

Podstawowym zadaniem tego typu tekstów jest przekazywanie informacji o świecie zewnętrznym, produktach, wynalazkach, usługach, ofertach turystycznych w ten sposób, by mogły być użytkowe, możliwe do zastosowania w praktyce, w codziennym życiu. W związku z powyższym prymarną funkcją tekstów użytkowych jest funkcja informacyjna. Przekazywana w takim tekście informacja powinna być jasna i przejrzysta, aby bez problemów mogła być prawidłowo zrozumiana przez przeciętnego odbiorcę, a następnie zastosowana do realizacji konkretnych celów, np. obsługi sprzętu gospodarstwa domowego czy też orientacji w nieznanym miejscu. Funkcja informacyjna w tym przypadku implikuje występowanie kolejnej – funkcji impresywnej, ponieważ czytelnie sformułowana informacja powinna skłonić do właściwie ukierunkowanego działania. Dzięki współwystępowaniu tych dwóch funkcji możliwa jest bardziej wyraźna dyferencjacja takich pojęć jak, z jednej strony, tekst użytkowy, z drugiej zaś – tekst specjalistyczny. Ma to duże znaczenie z uwagi na fakt, że teksty użytkowe bardzo często włączane są do stosunkowo pojemnej kategorii tekstów specjalistycznych. I tak na przykład w koncepcji podziału tekstów specjalistycznych (*Sachtexte*), zaproponowanej przez Wenera Kollera, znalazły się następujące rodzaje tekstów:

1) teksty fachowe, mające charakter specjalistyczny i zarazem ogólnojęzykowy, służące do fachowej komunikacji z osobami i pomiędzy osobami nie będącymi fachowcami, po części także do komunikacji z i pomiędzy specjalistami (np. teksty popularnonaukowe) – według Kollera są to teksty specjalistyczne w szerokim rozumieniu;

2) teksty fachowe, które posiadają charakter już ściśle specjalistyczny i przez to służą do komunikowania się w wąskim gronie specjalistów, np. literatura naukowo-techniczna – do tej kategorii tekstów należą teksty specjalistyczne w wąskim rozumieniu;

3) teksty specjalistyczne, które w przeważającej części mają charakter ogólnojęzykowy i służą głównie do komunikacji niefachowej, niespecjalistycznej – do tej kategorii Koller zaliczył m.in. różnego rodzaju teksty użytkowe¹.

Oba typy tekstów łączy zatem ta sama lub bardzo zbliżona kategoria nadawcy: otóż, zarówno teksty specjalistyczne *sensu stricto* (teksty naukowe), jak i teksty użytkowe są generowane przez nadawców będących specjalistami w określonej dziedzinie. W przypadku tekstów użytkowych taką dziedziną może być np. ekonomia, prawo, turystyka, kulinaria itp. Dodatkowym natomiast elementem, wyraźnie różnicującym te teksty, jest odbiorca – w przypadku tekstów użytkowych jest nim tzw. przeciętny czytelnik, podczas gdy teksty specjalistyczne odnoszą się do wąskiego grona specjalistów w danej dziedzinie.

Na ten typ tekstu składa się bardzo wiele gatunków, ukształtowanych w zależności od rodzaju przekazywanej informacji, nadawcy (konkretnego czy ogólnego). Do najbardziej rozpowszechnionych z całą pewnością należą: korespondencja urzędowa (biurowa), instrukcje obsługi sprzętów gospodarstwa domowego, umowy handlowe, bankowe, poradniki i przewodniki turystyczne, przepisy kulinarne itp.² Jak widać, teksty użytkowe stanowią wewnątrznie zróżnicowaną kategorię tekstów, wobec czego obiektem niniejszych badań będzie tylko jeden rodzaj takich tekstów – teksty przekładów informatorów i przewodników turystycznych po Polsce w języku rosyjskim. Wybór właśnie takiego materiału badawczego wynika, jak było już wspomniane na wstępie, ze znacznego udziału elementów kulturowych (w szerokim tego słowa znaczeniu) w tych tekstach. Stąd też analizie poddane zostały takie zjawiska jak: obyczaje, święta kościelne i obrzędowość z nimi związana, tradycje narodowe, nazwy realiów, nazwy własne, a wśród nich nazwy osobowe (antroponimy), nazwy geograficzne (toponimy), ideonimy, tj. nazwy utworów literackich, muzycznych, oraz nazwy obiektów (kin, teatrów, domów wczasowych, itp.).

Analiza ww. tekstów wykazała, że transfer kulturowy dokonuje się na drodze wykorzystania następujących strategii translatorskich:

¹ W. Koller, *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, Wiesbaden 1997, s. 274.

² *Handbuch Translation*, hrsg. M. Snell-Hornby, H. G. Höning, P. Kussmaul, P. A. Schmitt, Tübingen 1999, s. 205.

1. Egzotyzacji – polegającej na wprowadzeniu do tłumaczonego tekstu elementów obcych, typowych dla kultury języka przekładu. Jest to strategia bardzo często stosowana w badanych tekstach, ponieważ jej występowanie w zasadzie warunkują dwa czynniki: funkcja informacyjna tekstu użytkowego (tekst tego typu powstaje w celu zapoznania czytelnika obcojęzycznego z kulturą języka oryginału) oraz brak w kulturze języka docelowego stosownego analogu funkcjonalnego. Skoncentrowanie uwagi na aspekcie kulturowym języka oryginału, który niezależnie od bliskości kulturowej i stopnia pokrewieństwa obu języków ma cechy wyraźnie dyferencjujące oba te obszary (m.in. poprzez bogatą sferę onomastyki i toponimii), powoduje, że wielokrotnie znalezienie odpowiedniego analogu funkcjonalnego jest niemożliwe. Dodatkowo na płaszczyźnie tekstów użytkowych (zwłaszcza analizowanych w niniejszym opracowaniu przewodników) egzotyzacja wydaje się strategią w pełni bezpieczną, nie utrudnia bowiem zrozumienia tekstu przez odbiorcę. Wynika to z faktu, że w tego typu tekstach w odróżnieniu np. od tekstów literackich egzotyzacji towarzyszy najczęściej jeśli nie pełna, to przynajmniej częściowa semantyzacja danego pojęcia. Dodajmy, iż w przypadku tekstów literackich, jeśli taka semantyzacja występuje, to najczęściej przybiera ona formę jedynie częściowej.

a) Каждый день Страстной недели почитается как „Великий”. Первый из них – праздник **„Пальмового воскресенья”**, предшествующий пасхальному. В этот день принято святить [...] ветки пальмы, оливы, лавра, самшита, вербы. (*Праз*)

b) На границе пасхального цикла и летних праздников стоит большой католический праздник **Божьего тела** (*Corpus Domini*) в первый четверг после Св. Троицы. В этот день устраиваются массовые процессии под звон колоколов с хвалебными гимнами [...]. Во главе идет священник и несет под балдахимом дарохранильницу „с Христом”. (*Праз*)

c) Начало сорокадневного поста у католиков приходится на **„пепельную среду”**. Название ее произошло от старого обряда посыпания голов пеплом как символа отпущения грехов. (*Праз*)

d) В качестве десерта можно порекомендовать рецепт малинового творожного торта – **„сэрника”**, который в Польше очень и очень любят до сих пор. (*Кух*)

e) для процесса приготовления гриля придумали даже слово **„грилевание”**³ (*Гриль*)

³ W niniejszym opracowaniu rezygnuję z wprowadzania stosownych fragmentów oryginału z uwagi na fakt, że nawet nie korzystając bezpośrednio z takiego tekstu, nie mamy problemów ze zrozumieniem jego treści – dotyczy on bowiem powszechnie znanych polskich realiów. Analizowane

W przykładach a), b) i c) semantyzacja pojęcia odbywa się poprzez zlokalizowanie w czasie przytoczonych świąt i wyjaśnienie obrzędów z nimi związanych: Niedziela Palmowa przypada na niedzielę poprzedzającą Wielką Niedzielę, podczas której święci się gałązki palmy, drzewa oliwnego itd. Święto Bożego Ciała natomiast, jak wynika z przytoczonego powyżej fragmentu, to święto obchodzone w pierwszy czwartek po Zesłaniu Trójcy Świętej, jego rytuałem są liczne procesje z udziałem duchownych i wiernych. Środa Popielcowa to początek wielkiego postu, w tym dniu kapłan posypuje głowy wiernych popiołem. Z kolei sernik (przykład d) to deser w postaci bardzo popularnego w Polsce tortu twarogowego. Pojęcie грилевание jest wyjaśnione jako proces przygotowania grilla, z kolei odpowiedź na pytanie, czym jest grill, można bez problemów znaleźć w dłuższych fragmentach tekstu, w których opisywane są tradycje i zwyczaje typowe dla polskiego grilowania. Niewątpliwie we wszystkich powyższych przykładach możemy mówić o pełnej semantyzacji opisywanych pojęć.

Jako przykład częściowej semantyzacji natomiast może posłużyć zdanie następujące:

f) В июне встречаем на Главном рынке Лайконика, в декабре можем восхищаться сказочными краковскими шопками. (KCK)

Kontekst nie wyjaśnia dokładnie, czym są słynne od wieków szopki krakowskie (poza stwierdzeniem, że są niczym z bajki) oraz Lajkonik, pojawia się jedynie ogólna informacja o ich lokalizacji w czasie.

2. Egzotyzyzacja połączona z **adaptacją** poprzez wprowadzenie analogu funkcjonalnego, np. Зимний цикл святочных праздников католики завершают днем **Богоявления (Эпифании)**, или „трех королей” – 6 января. (Праз)

W tym przykładzie oprócz strategii egzotyzyzującej, realizowanej poprzez wprowadzenie do tekstu wyrażenia *трех королей*, pojawiają się rodzime odpowiedniki w postaci *Богоявления (Эпифании)*.

Z uwagi na istnienie dwóch sposobów, za pomocą których dokonuje się transfer kulturowy, można mówić o dwóch formach tych realizacji. Najczęściej transfer taki następuje poprzez tzw. transfer bezpośredni, a więc na drodze transpozycji (transkodowania) z tekstu oryginalnego do tekstu przekładu wyrazów

zagadnienia są widoczne bez konieczności posługiwania się dwutekstami. W analizie pomijam również ocenę jakości przekładów cytowanych fragmentów tekstów w całości oraz poszczególnych elementów, nie odnoszących się bezpośrednio do nazw realiów, których przekład w uwagi na rażące wręcz błędy językowe (i nie tylko) budzi często poważne zastrzeżenia (np. błąd w tytule jednego z przewodników – *Познань и езо окрестности*, zamiast: *Познань и ее окрестности*).

lub wyrażen odnoszących się do istniejących zjawisk kulturowych. Transpozycja taka zachodzi bez wprowadzania istotnych zmian semantycznych. Pojawianie się transferu bezpośredniego zauważyć można na kilku płaszczyznach leksykalnych. Są nimi:

a) nazwy własne, obejmujące następujące kategorie:

- antroponimy w postaci imion, nazwisk, niekiedy także przydomków, np. Иво Одровонж (*KcK*), Ян Матейко (*KcK*), Пан Твардовски (*KcK*), Болеслав Храбрый (*Поз*), Вит Ствош (*Поль*);
- nazwy obiektów, np. Коллегиум Майус (*KcK*), „Хациенда” (*Поз*), nazwa restauracji „Смакош” (*Поз*), nazwy hoteli Орбис-Меркуры (*Поз*);
- tytuły utworów, np. *Пан Тадеуш* (*KcK*);
- toponimy, np. Полесье (*Люб*), Казимеж-Дольны (*Люб, Поль, Польша*), Баранув Сандомерски (*Поль*), Котлина Клодзка (*Поль*), Красичин (*Поль*).

b) nazwy realiów: Пальмовое воскресенье (*Праз*), Карнавал (*Праз*), праздник трех королей (*Праз*).

Forma zapisu z ogólnie przyjętymi zasadami transkrypcji rosyjskiej jest stosowana najczęściej w nazwiskach i toponimach. Niekiedy transferowi bezpośredniemu towarzyszy niewielka adaptacja fonetyczna, ortograficzna, ewentualnie morfologiczna, np.: Генрих Семирадзкий (*KcK*), Юзеф Игнатий Крашевский (*KcK*), Карл Шимановский (*KcK*), Болеслав Кривоустый (*Поль*), Август Понятовский (*Поль*). W niektórych przypadkach (dotyczy to imion popularnych) formy te podawane są w adaptowanym brzmieniu: Сигизмунд III Ваза (*KcK, Польша*), Казимир Ягеллончик (*KcK*), Казимир Справедливый (*Польша*), Михаил Архангел (*KcK, Польша*).

Transfer bezpośredni w tekstach przewodników turystycznych jest tak daleko posunięty, że często – oprócz przetranskrybowanych form nazw własnych (głównie chodzi tu o toponimy) – pojawiają się w tekście zapisy w języku oryginału: Курник (*Кóрник*) (*Поз*), Ледница (*Lednica*) (*Поз*), ул. Гродзка (ul. Grodzka) (*KcK*), пл. Мариацкая (pl. Mariacki) (*KcK*). Takie formy mają niewątpliwie pomóc turystyce-obcokrajowcowi lepiej orientować się w topografii terenu, po którym się porusza lub zamierza się poruszać.

Transfer bezpośredni jest bezpośrednią konsekwencją zastosowania przez tłumacza strategii egzotyzyzującej. Natomiast tam, gdzie mamy do czynienia z adaptacją połączoną z egzotyzyzacją, możemy mówić o transferze pośrednim.

Wystąpienie w tekście transferu kultur (bezpośredniego lub pośredniego) warunkuje szereg czynników. Jednym z nich – niewątpliwie najważniejszym –

jest cel danego tekstu. Na zależność wyboru strategii translatorskiej właśnie od celu tłumaczonego tekstu wskazuje również Hans Vermeer, pisząc, iż „we współczesnej europejskiej nauce o przekładzie [...] tłumaczenie postrzegane jest jako proces prowadzący do takiego przekształcenia tekstu wyjściowego, w wyniku którego powstały tekst docelowy na wszystkich możliwych poziomach (zależnie od celu tłumaczenia) naśladuje oryginał”⁴.

Cel każdego tekstu realizowany jest poprzez funkcję, jaka jest wyznaczana każdej wypowiedzi. W odniesieniu do tekstu użytkowego, jak było wspomniane na wstępie, naczelną funkcją jest funkcja informacyjna, która ma za zadanie zapoznać potencjalnego czytelnika z konkretnymi faktami, pewnym wycinkiem rzeczywistości do tej pory mu nieznaną. Przedstawiona w przewodniku informacja ma mieć zastosowanie praktyczne, mianowicie ma za zadanie ułatwić zwiedzającemu poruszanie się po danym obszarze, podpowiedzieć, na co można czy wręcz trzeba zwrócić uwagę, zwiedzając dane miasto. Wartość poznawcza takiego tekstu jest powiązana w sposób ścisły z implikacjami praktycznymi. Transfer bezpośredni takie funkcje bez wątpienia realizuje.

Innym czynnikiem, decydującym o występowaniu transferu bezpośredniego czy też pośredniego, jest zjawisko dynamiczności normy przekładu, które wyklucza możliwość przyjęcia ostatecznych, nie podlegających jakimkolwiek zmianom wytycznych co do zasad i sposobów tłumaczenia elementów kulturowych (i nie tylko). Jak słusznie zauważa R. Lewicki, „socjologiczny (socjolingwistyczny) aspekt pozwala dostrzec, że wymogi stawiane przez społeczeństwo są historycznie zmienne”⁵. Dlatego też te same nazwy, w zależności od czasu, w jakim zostały przetłumaczone na język obcy (rosyjski), mogą mieć w mniejszym lub większym stopniu zróżnicowane formalnie odpowiedniki. Badania nad zjawiskiem kształtowania się normy przekładu dowodzą, że obecnie najczęściej mamy do czynienia z formami transkrybowanymi, podczas gdy wcześniej skłaniano się raczej w kierunku adaptacji. Zagadnienie dynamiczności normy przekładu można rozpatrywać również w kontekście zmiany desygnatów pojęć w kierunku ich rozszerzenia (niekoniecznie pod wpływem czasu). Takie zjawisko daje się zaobserwować w przypadku niektórych nazw własnych (antroponimów i toponimów) odnoszących się wprawdzie obecnie do różnych desygnatów, ale pierwotnie mających to samo źródło.

⁴ H. J. Vermeer, *Übersetzen als kulturelle Transfer*, [w:] M. Snell-Hornby (hrsg.), *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*, Tübingen 1994, s. 50 (tłumaczenie własne – M.M.).

⁵ R. Lewicki, *Obcość w odbiorze przekładu*, Lublin 2000, s. 38.

a) Площадь Вольница является частью бывшего рынка города **Казимеж**, заложенного в 1335г. на основании привилегии, предоставленной **Казимиром Великим**. (*Люб*)

b) [...] благодаря **Казимиру Великому Казимеж** Дольны получил городские права. (*Поль*)

Zgodnie z istniejącą dawniej tendencją, forma *Казимир*, będąca antroponimem, jest formą adaptowaną. Nazwa miasta natomiast jest już egzotyzyzmem – pomimo tego, iż toponim powstał mniej więcej w tym samym czasie, w którym panował Kazimierz Wielki. Częściowa, nie wykraczająca poza obszar nazw własnych, zmiana desygantów wymusiła zmianę strategii – przy tłumaczeniu toponimów bowiem nie stosuje się zabiegów adaptacyjnych.

Innym czynnikiem wpływającym na postać transferu jest tradycja, z jakiej wywodzi się przekaz kulturowy, a także kontakty kulturowe między dwiema społecznościami językowo-kulturowymi, w których dane dwuteksty funkcjonują.

c) С дарственной записи короля **Владислава Ягеллы**, в 1406 году, был построен в 15 веке костел Божьего Тела у ул. Краковской. (*Поз*)

d) Нынешняя постройка [...] была воздвигнута в 1689-1703 гг. на месте бывшего готического собора, заложенного во время властвования короля **Владислава Ягайло**. (*КсК*)

e) Исторически особенно ценны саркофаги монархов; внимание приковывают, прежде всего, готические: [...] **Владислава Ягелло (Ягайло)**. (*Поль*)

Pierwsza z tych form: *Ягелло* pozbawiona jest jakiegokolwiek adaptacji, przytaczana jest w takiej postaci, w jakiej funkcjonuje w kulturze języka oryginału (oczywiście po dokonaniu odpowiedniej transkrypcji). Forma druga natomiast – *Ягайло* z punktu widzenia czytelnika polskiego nosi wyraźne znamiona adaptacji fonetycznej. Tymczasem z punktu widzenia odbiorcy rosyjskiego również i ta forma nazwiska może być uważana za czysty egzotyzyzm pochodzący tym razem nie z języka polskiego, lecz litewskiego. Zatem w tym konkretnym przypadku możemy mówić o transferze bezpośrednim, ale nieco różniącym się od pozostałych przykładów. Otóż bezpośredni charakter wynika tu nie z przejęcia odpowiednika w niezmienionej postaci z tekstu języka oryginału, lecz z odwołania się do prazródła tego nazwiska, czyli języka trzeciego. Podobna z uwagi na bliskie sąsiedztwo skala kontaktów kulturowych zarówno polsko-rosyjskich, jak i litewsko-rosyjskich (ruskich) pozwala przypuszczać, iż obie formy są równorzędne.

W tym miejscu na uwagę zasługują również imiona **Ян Собеский** (*KcK*) i **Иоанн** Павел II (*KcK*). W obu przypadkach mamy do czynienia również z egzotyzacją (a więc i transferem bezpośrednim), z tym, że w pierwszym jest to forma przejęta bezpośrednio z języka oryginału, tj. polskiego, podczas gdy druga forma została przejęta z języka łacińskiego (Johannes – **Иоанн**).

Skutki, jakie wywierają przedstawione powyżej strategie, wprowadzane w celu oddania transferu kulturowego, w większości można ocenić jako pozytywne. Z całą pewnością nie powodują one, jak można przypuszczać, zakłóceń w odbiorze tekstu przekładu, zwłaszcza jeśli chodzi o zastosowanie egzotyzacji, (oczywiście pod warunkiem, że wybrana strategia jest konsekwentnie stosowana na przestrzeni całego tekstu w odniesieniu do tego samego denotatu). Powyższe strategie skutecznie realizują zamierzony cel tłumaczenia, jakim jest zapoznanie odbiorcy tekstu przekładu z wybranymi zjawiskami kultury języka oryginału. Jest to podstawowy warunek skuteczności tekstów użytkowych, a zwłaszcza przewodników po miastach i kulturze danego narodu.

Wykaz skrótów:

- ДдК* – M. Repetowski, *Два дня в Кракове*, przekład M. Polakiewicz, Kraków.
Гриль – *Гриль*, [online] <www.polska.ru/opinji/narod/gril/html>.
KcK – F. Wilkońska, K. Gądek, *Краков с Казимежем (мини-путеводитель)*, przekład INTERLANG.
Кух – *Введение в польскую кухню*, [online] <www.polska.ru/kultura/kuchnia.html>.
Люб – *Люблинское воеводство*, [online] <www.polska.ru/przewodnik/województwa/lubelskie.html>.
Поз – В. Ленцки, *Познань и его⁶ окрестности*, перевод Светлана Б.Черняк, Poznań 1993.
Поль – Р. Марчинек, *Польша*, перевод В. Маринченко, Kraków.
Польша – М. Щепанский, *Польша*, перевод О. Харкевич, Варшава 2001.
Праз – *Праздники русско-католической церкви*, [online] <www.polska.ru/kultura/religia/swieta/html>.

⁶ Patrz przypis 3.

Резюме*Передача элементов культуры в переводе бытовых текстов*

В настоящей статье анализу были подвергнуты способы передачи элементов культуры в текстах, главным образом, путеводителей, относящихся к т. наз. бытовым текстам. Принято говорить о двух основных стратегиях передачи таких элементов: 1) экзотизации и 2) адаптации (чаще всего вместе с экзотизацией). Высокая частотность употребления первой стратегии обусловлена функцией данного текста, т.е. его информативным характером. Этим объясняется и отсутствие адаптации без соединения ее с экзотизацией. Кроме того, на выбор той или иной переводческой стратегии имеют влияние такие факторы, как: динамический характер нормы перевода и влияние традиции языковых контактов.

Summary*Cultural transfer in the translation of functional texts*

This article provides an analysis of translation methods of elements of culture in guidebooks, which belong to the so-called functional texts. There are two basic translation strategies of such lexis: 1) exotisation and 2) adaptation (most frequently combined with exotisation). The high frequency of the first strategy depends on the informative function of a given text. This function results in the lack of occurrence of adaptation, uncombined with exotisation. Moreover, the choice of the particular translation strategy is influenced by the following factors: the dynamic character of the translation norm and the impact of the tradition of interlinguistic relations.